

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М. С. Грушевського



Історико-меморіальний музей
Михайла Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES



Видавництво "Світ"
<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ



ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЦЕНКО • Сергій ПЛОХІЙ
Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Сергій БІЛОКІНЬ • Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Галина БУРЛАКА • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Мирон КАПРАЛЬ • Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН
Ігор МЕЛЬНИК • Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК
Всеволод НАУАКО • Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПИРІГ
Валерій СМОЛІЙ • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК
Андрій ФЕЛОНЮК • Варвара ШУЛЬГА

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ



Том 4

Книга II

Серія

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ

(листопад 1918 р. — жовтень 1926 р.)



МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2013

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)
Г91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга» 2013 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України*



Упорядник, автор передмови: *Світлана ПАНЬКОВА*
Автори коментарів: *Олена БОЙКО, Мар'ян МУДРИЙ, Світлана ПАНЬКОВА*



Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-847-3 (Т. 4. Кн. II)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, 2013
© Панькова С. М., передмова, 2013
© Бойко О. Д., Мудрий М. М., Панькова С. М.,
коментарі, 2013
© Видавництво "Світ", дизайн та художнє
оформлення, 2013

РОЗДІЛ I

СТАТТІ, ВМІЩЕНІ
В УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛАХ ТА ГАЗЕТАХ
(«ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК»,
«ГРОМАДА», «ЖИТТЯ ПОДІЛЛЯ»,
«СЕЛО», «НОВЕ ЖИТТЯ»)
(листопад 1918 р. — квітень 1919 р.)



Але ця тактика більшості у [країнських] с [оціалістів]-р [еволюціонерів] не знаходила зрозуміння та признання ні у того лівого крила у [країнських] с [оціал]-р [еволюціонерів], що тягло до лівих російських с [оціал]-р [еволюціонерів], ні у українських с [оціал]-д [емократів]. Українські с [оціал]-д [емократи] покидали свою земельну програму, неприємлему для українського трудового селянства*. Повторяли утерті в німецькій соціалістичній літературі погляди на селянство як на елемент з соціалістичного погляду непевний, і так трактувало й українське трудове селянство. Українських с [оціалістів]-р [еволюціонерів] вважали як соціалістів другого сорту, соціалістичних недоуків, і претендували для себе на роль абсолютних гегемонів, учителів і провідників.

Відси боротьба, суперництво і політиканство*, наслідки котрого всім звісні. Згадуємо про них не для того, щоб зводити старі рахунки, а щоб по-кликати до їх забуття та встановлення нового співробітництва. Не утворилось у нас єдиної української соціалістичної партії, з сим мусимо погодитись, бо нашвидку такої партії не зліпиш, нема чого й пробувати. Зате мусить бути тісне співробітництво головних соціалістичних партій — українських соціалістів-революціонерів і соціал-демократів. Українські с [оціалісти]-р [еволюціонери] цілком підтримують програму с [оціал]-д [емократів] в робітничій політиці, теж саме с [оціал]-д [емократи] повинні зробити щодо земельної програми й охорони інтересів трудового селянства. Місце вигравання на слабих сторонах одної й другої партії мусить заступити щире і тісне порозуміння і об'єднання. Того вимагають інтереси соціалістичного будівництва і охорона спільних національних і політичних здобутків від спільного ворога справи.

ОЗДОРОВЛЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО ЖИТТЯ

Криза революції, яку вже вдруге переживає українське громадянство на протязі одного тільки року, тягне за собою наслідки небезпечні й тяжкі, які можуть дуже шкідливо, навіть погибельно відбитись на всім нашій національній житті, коли їм не запобігти в час енергійно, всіма живими силами. Ми бачимо, як малодушна зневіра і апатія ширяться вгорі, серед інтелігенції, й в широких масах на селі. Бачимо дезертирство, утікання з громадських і політичних позицій в різних формах: відсунення від політичної роботи, від партійної організації й дисципліни і просту утечу за кордони, поза межі досягнення, без усякої радії, крім тої ж малодушної зневіри і втоми від політичних погромів і розчарувань, що раз за разом протягом такого недовгого часу поспалили на голову нашого громадянства. З другого боку, ми бачимо на кожному кроці незвичайно байдуше, паразитське відношення до державного і громадського апарату, до служби, до посад: легкодушне марнування і розхапування народного і державного гроша, бажання урвати й відійти на бік, поки час, всякі нечисті способи аж до простих крадіжок і утікань з скарбовими грішми різних високих урядовців.

Сумні явища помічаються і в народі, на селі. Люди, яким близько приходить мати з ним діло, потверджують се явище, що сільські сходи і всякі

зібрання стають все частіше ареною виступів купки невідповідальних крикунів. Селянство серйозніше, поважніше усувається від участі в них, від виборів, від громадських обов'язків. Почасти уступається з боязні, по пережитих досвідах, що якась нова політична зміна, якийсь переворот знов принесе кари й нагінки на всіх, хто виступає активно зараз, почасти не виносять агресивності і демагогії крикунів, які не жалують пекучих образ і обвинувачень усім, хто йде против них. В результаті найбільш цінні елементи самого трудового народу перестають бути активними.

Все се, розуміється, має своє об'яснення, а з тим і оправдання в аномальних відносинах, в котрих приходиться жить. Без парламенту, без свобідної преси, без зборів, без громадських гарантій, в вічній непевності і небезпеці громадянство душиться, затруюючись в такій задушливій атмосфері, без того свобідного суду, здорової громадської критики і контролю, що одна може нейтралізувати зародки громадського розкладу. Від трудових мас не укривається сей розклад, сей моральний упадок інтелігенції, й по стількох розчаруваннях, в винесених революцією гаслах, він починає зневірливо ставитись і до них, і ще більше — до їх патронів, отсих саме інтелігентів-провідників.

Все се, коли хочете, натуральний наслідок тяжких обставин, але сей процес, розвиваючись, може принести громадянству розклад і загибель, або довгу і тяжку хворобу, і против сього треба стати всіма силами.

Коли з-під власті, впливів і контролі громадянства виходить вища політика, коли не стає парламентської трибуни, тим більше енергії мусить бути звернено на ті організаційні форми й елементи, які зістаються у власті і впливах громадських. Тим більше уваги повинно бути звернено на ті місцеві форми народовластя, на яких, кінець кінцем, раніше чи пізніше, мусить спертись народовластя в розмірах ширших, загальнодержавних. Тим більше енергії й уваги мусить бути звернено на чистоту, твердість, дисциплінованість організацій партійних. Тим суворіше і безпощадніше мусить громадянство боротись своїм громадянським судом, громадською цензурою з усякими погрішеннями против політичної й громадської етики, против дезертирства від громадських обов'язків і відповідальності.

Зародкам розкладу й гнилизни мусить бути протиставлена життєва енергія, котрою організми фізичні і так само об'єднання соціальні поборюють їх розкладову убивчу роботу.

Самооздоровлення громади в процесі активної громадської роботи мусить початись всіма групами й елементами, які стоять на ґрунті інтересів широких мас нашого народу, поки час, поки не перейдена фатальна межа, за котрою починається справжній розклад і умирання.

ШЕВЧЕНКОВІ РОКОВИНИ

Протягом цілого півстоліття роковини уродин і смерті великого нашого Кобзаря були маніфестацією, часами єдиною можливою того, що «ще не вмерла Україна».

Оздоровлення громадського життя

Вперше опублікована в газеті: Життя Поділля (Кам'янець на Поділлі). — 1919. — № 66. — 8 березня. — С. 1–2 (в огляді: «Кам'янець на Поділлі, 7-го березня 1919 року»). Підпис: *М.Грушевський*. Стаття не включена до жодного бібліографічного покажчика праць М.Грушевського. Передрук здійснений у журналі: Український історик. — 2006–2007. — Ч. 4/1–2. — С. 103–104.

Подається за першодруком.

У статті М.Грушевський зачепив болючу проблему тогочасного українського життя — неспроможність центрального уряду контролювати ситуацію в регіонах, майже повний розвал адміністративних структур. Йшлося і про занепад громадської активності, апатію і зневіру в суспільстві, нехтування державними і громадськими обов'язками. У ситуації, коли верховна влада занепала, М.Грушевський закликав звернути увагу на місцеві форми народовладдя. За таких умов, вважав автор, мобілізується суспільство, органи місцевого самоврядування, незалежна преса. Саме вони повинні взяти на себе функції демократичних інститутів, яких бракувало державі. Зазначена стаття стала ідеологічним обґрунтуванням подальших політичних кроків українських лівих партій есерів та соціал-демократів. Наступного дня після виходу статті, 9 березня 1919 р., відбулося засідання Кам'янецької організації УПСР, в якому взяв участь М.Грушевський. Було прийняте рішення про скликання повитового селянського з'їзду не пізніше 20 березня 1919 р. Цій події вчений присвятив свою статтю «В дванадцятю годину» (*див. у цьому томі*). Надаючи великого значення організаційній ініціативі та творчості мас, зокрема діяльності органів самоврядування, 21 березня 1919 р. М.Грушевський взяв участь у зібранні Подільської губернської Народної Ради. У своєму привітанні він зазначав, що «демократичне самоврядування буде жити, буде мати своїм наслідком найліпший добробут народу і краю» (*Лозовий В. Діяльність Михайла Грушевського у Кам'янець-Подільський період (1919 р.) // Молода нація. — 2004. — № 4. — С. 26*).

Шевченкові роковини

Вперше опублікована в газеті: Життя Поділля (Кам'янець на Поділлі). — 1919. — № 68. — 10 березня. — С. 1–2. Підпис: *М.Грушевський*. Стаття не внесена до жодного бібліографічного покажчика праць М.Грушевського. Передрук здійснений у журналі: Український історик. — 2006–2007. — Ч. 4/1–2. — С. 105–106.

Подається за першодруком.

Шевченкові роковини, яким присвячена стаття М.Грушевського, широко відзначалися того року в Кам'янці-Подільському, де була створена Комісія з влаштування свят. 10 березня, в день народження Кобзаря, на Соборній площі за участі громадськості, шкіл, Українського університету, міського самоврядування, земства та військової влади відбулася панахида. З промовою виступив професор Українського державного університету В.О.Біднов. 11 березня, в день роковин смерті, в Народному домі відбувся урочистий концерт-вистава, влаштований спільними силами українських організацій і установ та артистів театру М.Садовського. Прибуток від концерту призначався у фонд спорудження пам'ятника Тарасові Шевченку в Кам'янці. Місцевий часопис «Село» присвятив окреме число Кобзарю, вмістивши статті професорів Українського університету та місцевих літераторів. Як повідомляла преса, у підготовці цього числа взяв участь і М.Грушевський, що дало змогу виявити невідому на сьогодні ще одну шевченкознавчу працю М.Грушевського «Шевченкове слово» (*див. у цьому томі*).

Вшануванню пам'яті Кобзаря М.Грушевський присвятив низку своїх публіцистичних праць: «[Виступ на Шевченковому святі 1896 р. у Львові]», «[Виступ на Шевченковому святі 1902 р. у Кракові]» (*Грушевський М. Твори: У 50 т. — К., 2008. — Т. 11. — С. 45–50, 150–154*); «Сіяння вітру», «В сорок восьми роковини Шевченка», «Два ювілеї», «Свято єднання», «Шевченкове століття» (Там само. — К., 2005. — Т. 2. — С. 243–250, 382–385, 418–421, 430–432, 468–471); «Шевченків день», «Пам'ятник Шевченку», «Українське свято», «Українські свята і українські будні», «Шевченко і українська минушина», «Пам'ятник Шевченку» (Там само. — Т. 3. — С. 16, 257, 271–272, 273, 324–327, 328–336); «Шевченко як провідник соціальної революції»; «Шевченкові роковини»; «Шевченкове слово» (*останні три див. у цьому томі*). Детально див.: *Бурлака Г. Тарас Шевченко у публіцистиці Михайла Грушевського // Записки НТШ. — Львів, 2012. — Т. ССLXIII: Праці Філологічної секції. — С. 530–535*.

с. 33 ...національне свято української самостійності і в'єднання України — йдеться про день 22 січня. 24 січня 1919 р. голова Ради Народних Міністрів УНР В.Чехівський та Міністр народної освіти І.Огієнко підписали закон, за яким встановлене «щорічне святкування 22 січня як дня проголо-

ЗМІСТ

с.ТЕКСТІВ с.КОМ.

Панькова С. «...НІ ХВИЛІ НЕ ВВАЖАВ СЕБЕ ЕМІГРАНТОМ,
ТІЛЬКИ ЗАКОРДОННИМ РОБІТНИКОМ НА НАШІЙ
НАЦІОНАЛЬНІЙ НИВІ»... V

**Розділ I. СТАТТІ, ВМІЩЕНІ В УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛАХ
ТА ГАЗЕТАХ («ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК»,
«ГРОМАДА», «ЖИТТЯ ПОДІЛЛЯ», «СЕЛО», «НОВЕ ЖИТТЯ»)
(листопад 1918 р. — квітень 1919 р.)**

Роковини 20/7 падолиста 1917	1	375
По шкоді	3	375
Від редакції	5	376
Україна окремішна	14	380
Відродження Української Республіки	15	381
Об'єднання України Наддніпрянської і Надністрянської	23	383
Метеор	25	385
Спільний фронт	27	386
Оздоровлення громадського життя	29	388
Шевченкові роковини	31	390
Шевченкове слово	32	390
В дванадцятю годину	34	391
Привіт	37	391
	37	392

**Розділ II. СТАТТІ, ВМІЩЕНІ В ЖУРНАЛІ «L'EUROPE ORIENTALE»
(«EASTERN EUROPE») — ВИДАННІ КОМПІТЕТУ НЕЗАЛЕЖНОЇ
УКРАЇНИ (вересень — грудень 1919 р.)**

Ще один звільнений край	39	392
Огідний спадок	41	392
З'їзд народів Росії	42	395
Століття нового українського театру	44	396
Хто примирить Східну Європу?	48	400
Сторіччя Великого українця	50	400
	52	402

**Розділ III. СТАТТІ, ВМІЩЕНІ В ЖУРНАЛІ «БОРТЕСЯ —
ПОБОРЕТЕ!» — ОРГАНІ ЗАКОРДОННОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ
(червень—липень 1920 р. — листопад 1921 р.)**

Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання...	55	404
Шевченко як проповідник соціальної революції	57	404
Між Москвою й Варшавою	95	410
В першій делегації Української партії соціалістів-революціонерів...	97	411
На село! (Чергові завдання української трудової інтелігенції)	110	414
Драгоманов в політичній і національній розвитку українства	150	419
Пам'яті Паризької Комуні	169	420
До наших спроб співробітництва з УСРР... (29 жовтня 1921 р.)	182	427
До редакції «Вперед»-у у Львові (29 жовтня 1921 р.)	189	427
Відкритий лист Мих[айла] Грушевського... Х.Г.Раковському (15 листопада 1921 р.)	193	428
	195	431

hrushchewsky.nbu.gov.ua

Розділ IV. БРОШУРИ, СТАТТІ ТА ЛИСТИ, ВМІЩЕНІ В АМЕРИКАНСЬКИХ, КАНАДІЙСЬКИХ, АВСТРИЙСЬКИХ, ЧЕСЬКИХ ВИДАННЯХ, ЧАСОПИСАХ ГАЛИЧИНИ («СВОБОДА», «АМЕРИКА», «НАРОДНА ВОЛЯ», «УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС», «ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС», «НОВИЙ ЧАС» ТА ІНШИХ)	
(квітень—червень 1919 р. — жовтень 1926 р.)	203 435
Українська партія соціалістів-революціонерів.....	205 435
Соціальна і політична боротьба в Україні в 1917—1918—1919 рр.	208 438
Світова війна і революція. Українська Народна Республіка	230 440
Поклик [Комітету незалежної України] (26 липня 1919 р.)	235 449
Лист від професора Мих[айла] Грушевського (23 серпня 1919 р.)	236 450
Лист від М.Грушевського (2 вересня 1919 р.)	238 453
До українців в Америці (27 вересня 1919 р.)	239 455
Проект Українського соціологічного інституту	240 456
Лист від проф[есора] М.Грушевського (30 листопада 1919 р.)	242 459
Лист до американських українців (16 грудня 1919 р.)	243 461
Як допомогти старому краєві у видавництвах	248 465
За Галичину! Відозва до світової демократії... (31 грудня 1919 р.)	250 466
Роковини української незалежності	257 469
До народів цивілізованого світу (15 січня 1920 р.)	259 471
Життєва сила народу	262 473
В справі Українського соціологічного інституту (12 березня 1920 р.)	264 473
Горе України. Лист до американських українців (18 березня 1920 р.)	266 474
Життя Михайла Грушевського від вибуху війни	269 475
Україна, Польща й Росія	273 486
Культурна криза на Україні	276 490
Ліквідація Комітету незалежної України	278 490
Лист від проф[есора] М.Грушевського (20 березня 1921 р.)	283 495
[Лист до Українського музичного товариства «Запорозжя» в Ньюарку] (29 квітня 1921 р.)	288 497
Листи до молоді...	288 498
Від Мих[айла] Грушевського. До шановних земляків в Америці (20 листопада 1921 р.)	303 504
На Новий рік (1 січня 1922 р.)	310 507
З недавнього минулого	312 508
Лист від М.Грушевського (10 квітня 1922 р.)	316 513
Духа не угашайте!.. (19 липня 1922 р.)	318 516
Братам в Америці (10 грудня 1922 р.)	324 519
До Українського Червоного Хреста в Канаді (24 грудня 1922 р.)	328 521
До шан[овних] земляків в Америці [не пізніше 4 квітня 1923 р.]	328 523
В ім'я української культури і українського імені... [бл. 26 квітня 1923 р.]	332 525
З Великої України	335 529
Пекуча справа	336 530
Ганської України не збудувати!	338 530
Від Українського соціологічного інституту	343 532
Подяка [від Союзу «Голодним України»]	344 532
До земляків в Америці (17 лютого 1924 р.)	344 533
[Виступ М.Грушевського на ювілейному засіданні...] (3 жовтня 1926 р.)	345 535

[Заключне слово М.Грушевського, виголошене на ювілейному засіданні...] (3 жовтня 1926 р.)	350	538
Одвертий лист акад[еміка] М.С.Грушевського до учасників його ювілейного свята 3 жовтня	351	538
ДОДАТКИ	355	540
Академічний Дім	357	540
Українське питання	359	541
КОМЕНТАРІ	375	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	542	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	549	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 4. Книга II

Серія «Суспільно-політичні твори»
(листопад 1918 р. – жовтень 1926 р.)

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректори	<i>І.Савлук, О.Тростянчин</i>

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Умови. друк. арк. 46,66. Обл.-вид. арк. 40,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № 39Г.

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 2980 від 19.09.2007 р.

Друк на ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 4078 від 31.05.2011 р.

- Грушевський М.С.
Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: П.Сохань, І.Гирич та ін.; голов.
ред. П.Сохань. — Львів : Світ, 2002. —
Т. 4. Кн. II: Серія «Суспільно-політичні твори» (листопад 1918 р.
— жовтень 1926 р.) / упоряд. С.Панькова. — 2013. — 576 с.
ISBN 978-966-603-223-5;
ISBN 978-966-603-847-3 (Т. 4. Кн. II)

Друга книга четвертого тому 50-томного зібрання праць М.Грушевського завершує серію суспільно-політичних творів і вміщує публіцистичний доробок вченого і політика 1918—1926 рр. Основний масив праць — це публіцистика еміграційного періоду історика. Діяльність М.Грушевського на чолі Закордонної делегації Української партії соціалістів-революціонерів, його політичні погляди початку 20-х років відображені в численних публікаціях вченого на сторінках заснованого ним журналу «Борітеся — Поборете!», які становлять окремий тематичний розділ книги. Цінним джерелом вивчення голоду 1921—1923 рр. в Україні стала низка листів М.Грушевського до американських та канадських українців із закликом складати пожертви на підтримку земляків, відомостями про діяльність очолюваного ним Союзу «Голодним Українці».

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-847-3 (Т. 4. Кн. II)